

''א בילאדי, עאידת'': האישה והמלודת ביצירתו של סמי מיכאל

בתיה שמלעוני

א. מבוא

בסיפוריו הגיריה רבים משמש החיבור המטפורי בין המולדת ובין דמותות נשים (אם, אחות, אהובה) לעיצוב יחסו של המהגר לארצו החדש. מראשית דרכה עיצבה הספרות העברית דמותות של חלוצים / עולים / מהגרים הכהנים אל אדמתם ומפניהם אליה את להטם. למרות שగיראותה של המטפורה שהושימוש בה בסוג ספרותי זה הוא כמעט אוטומטי, דומה כי בחינה מדויקת שללה תעלה ממצאים מעניינים. במאמר זה אבחן את התגלגולות המטפורית זו בשולשה רומנים מאת סמי מיכאל וכןן את המשמעות העולות מן השימוש המוחדר שיעשה מיכאל במטפורה זו ביחס לתפיסת המולדת ביצירתו.

סיפורו הגירתו של הגיבור העיראקי של מיכאל אוחז בסבן הנרטיב הציוני-לאומי ובאופןם שבhem עיצב זה את מגעם של העולים עם המולדת. כפי שמצוין דניאל בויארין,¹ דמותו של הציוני הצעיר נוצרה מתוך מאבק בדימויים האנטיישמיים שרווחו באירופה. היהודי בתפוצות אירופה נתפס על ידי הגויים כנסי, פחדן, מזרחי ופרמייטיבי. הציונות הייתה ''תרופה'' ל''מחלת'' המגדריות ה''נשית'' של היהודים ו''מפעלים של הציונים היה במידה רבה הפיכת הגבר היהודי שהעריצו – הגבר האידיאלי''.² עוד מוסיף בויארין: ''הפרטון ל''בעיה היהודית' [...] היה טמון אם כן בוויתור של היהודים על ''יחוזם המזרחי'' הפרמייטיבי וההפקותם לבני תרבות' [...] אוריין היו בעלי מעלה גבריות ושתתפות בפרקטיות גבריות כמו דוקראט ושרות צבאי''.³

הdimoi היהודי נוצר אפוא מתוך הפנמה של סטראוטיפים אנטישמיים ומאבך ב''מהות היהודית'' הנחותה. קומפלקס נפשי זה מלווה את היהודי בפגשו עם המולדת, וחולשותיו נחשפות בmagic עם המולדת/האישה. כך, למשל, בספרות העליות הראשונות מופנה הלהט הליבידיני של הגברים החליצים אל האדמה, בעוד יחסיהם עם נשים בשדר ודים אינם מגיעים לידי מימוש. במחקרה על ''יצוג נשים באוטופיות הציוניות מצינית אלבויים-דרור כי ''מחברי האוטופיות נוטרו מחשיבותם בתוך המארג המוסכט של תסקולם האירוטי וכבוליהם על ידי המסורת שלילית התחנכו. האישה נוטרה 'אם ואחות' שחצצזה והדיחה את התשוקות של העברי החדש. בד בבד עם הסמנוטיקה של גבריות השרירים,

הכיבוש והשליטה הם הטיפו להתנזרות ולהכפפת האירוטיקה ליעדים לאומיים, ולא מימשו את המהפקה האירוטית שהציננות הבטיחה לכארה.⁴

אלבויים-דרור מדגישה כי הגבר היהודי, שנטאף בגלות אירופה כדמות נשית וחלואה, ביקש, באמצעות הגאולה הלאומית, לא AOL גם את גבריותו.⁵ ואולם הנסיבות האירוטיות המופנית אל האדמה, שמעוצבת בטקסטים האוטופיים הציוניים ושמחליפה את היחסים האירוטיים המשמשים עם אישת בשר ודם, מבטאת היטב את התסכול שחווה הגבר היהודי החדש ואת כישלון גאולתו המינית.

מטפורת המולדת כאישה בשיח המגדרי הייתה דרך נוספת להכפיף את האישה לסובייקט הלאומי הגברי ולשלוט בה.⁶ האדמה מעוצבת כדמות סבילה, מושא פעלותנו הנמרצת של החלוץ-הבר אשר הורש אותה, כובש אותה ו אף מפרה אותה בזיעתו או בדמות. תפיסה זו מתיישבת עם הדיקוטומיה הקלאסית בין הגבר האקטיבי, האלים והחזק והאישה הסבילה, החלשה והכגונה. עם זאת חשוב להזכיר כי הדיוון של בויארין ושל אלבויים-דרור מעביר את התמונה הדיקוטומית בגוני בינוי בשעה שהוא מאייר את התסכול האירוטי שהגבר היהודי החדש חווה בפגע עם המולדת/האישה.⁷

הקטגוריות הבינאיות שישמענו את התהווותו של הגבר היהודי החדש: גברי/ński, לבן/שחור, מערבי/מזרחי ורוחני/פיזי.⁸ מחלחות אל שורשי סיירו של המהגר העריאקי של סמי מיכאל ומקבלות משנה-תוקף, שכן דמותו של המזרחי נתפסת על ידי החברה הישראלית האשכנזית כמשקפת את העבר הגותי של היהודי באשר הוא ואת הדימויים האנטישמיים שהודבקו לו. ב-*בן-חביב*⁹ הרатаה כי המגע עם המולדת החדש באספורי המערבה של מיכאל מזמין במנוחים אירוטיים ואף משמש מעין מבחן-כוח לגבירותם של הגברים המזרחים. לטענתה "המולדת מודמיינית בצורה דו-ערבית, ובעצם קוותית. [...] המולדת החדשה מודמיינית תחיליה, בדרך אליה, במנוחים של אשה שמצוירים בחודווה להתייחד עמה. אחרי ההתנסות במערבות היא מודמיינית כמפלצת אדישה".¹⁰ עוד היא מבינה בין הנשים האשכנזיות המבוגרות או הותיקות, המייצגות את המולדת המסרשת, ובין הנערות האשכנזיות הצעירות, הפותחות את שעריו לבן אל הגבר המזרחי הצעיר.

כהמשך למסקנותיהן של אלבויים-דרור ושל בן-חביב, ניתן להצביע על היפוך מעניין ביחס שבין גורלם של העולים החלוצים מאירופה ובין זה של העולים המזרחים: בסיפורות הציונית, הגבר החדש, המתוסכל מינית, מפנה את להטו הליבידינאלי המודחך אל האדמה, המהווה תחליף סובלימטיבי לאישה, ואילו אצל מיכאל, הגבר המזרחי שהגיעו לישראל כבעל און מיני,¹¹ מסורס על ידי הארץ המדومة לאישה.¹² בשני המקרים, מיצובם המעוורער של הגברים במערכות הלאומית – הציוניים- החלוצים בוגרים עם החברה הגותית האנטישמית שהציבה אותם כחלשים ונשיים, ומהגרים המזרחים ומיקומם במרחב הקולוניאלי-יסטי של החברה הישראלית, שאף היא הציבה אותם כחלשים ונשיים¹³ – הוא שמעצב את יחסיהם עם המולדת הנכפת, וייחסים אלה מונעים על ידי תסכול אירוטי או יוצרים אותו.

במאמר זה אני מבקשת לבחון את הקשר הסבוך בין מוצא, מגדר ומיניות ובין שאלת הזהות הלאומית של המהגר המזרחי דרך גלגולת והפתחותה של מטפורת המולדת כאישה בשני רומנים מיכאל: *שווים ושוויים יותר*¹⁴ ומיכאל נושקים למשה¹⁵, ולהציג כמה העורות משלימות בעקבות עיון ברומן עירדה.¹⁶ ארצה להראות כי מיכאל אינו משתמש במטפורה באופן שבו השתמשו בה היוצרים שקדמו לו, ובמילים אחרות – לא המולדת היא שמדומה לאישה, אלא האישה היא-היא המולדת. היפך זה, הנראת לאורה נטול משמעות,¹⁷ הוא בעל חשיבות רבה ממשו שהוא מפרק את הקשר לאורה שהוזכר – בין מוצא, מגדר, מיניות וזהות לאומיות – ומחלץ את הגיבור מרגשי נחיתותו ומסבך המצוקה האורוותית. יתר על כן, היפוך זה חושף את הכרת המחבר בשבר האימננטי של ההגירה ואת ספקותיו ביחס לתקופותם של המושגים מולדת ולאומיות.

ב. פנטזיות הלאומיות

שווים ושוויים יותר (1974) היה הרומן הראשון שפרסם סמי מיכאל בעברית. הרומן עוסק בהגירה לישראל ובניסיונות הקיליטה של הגיבור הראשי, דוד. מרכז הכבוד של הסיפור הוא תחוות העקירה של הגיבור וניסיונו לheckות שורש במדינה שאינה רוצה בו בשל מוצאו העיראקי. הרומן מגולל את קורותיו של דוד בארץ בנסיבות שני קווי עלייה השולבים זה בזו: האחד מתאר בשנות החמישים ומתאר את קורות משפחתו במעברה; והשני מתארש בהווה הסיפור – מלחמת ששת הימים, שבה דוד הממרמר והמפוכח משליחות הקיליטה דוחר על זחלים לשדה הקרב, למלחמה שהוא אינו רוצה לקחת בה חלק. כמו בסיפורי הגירה רבים, גם מיכאל משתמש בחיבור המטפורי עתיק היומין בין האישה ובין המולדת כדי לשרטט את יחסיו הגיבור עם הארץ.

ברומן שווים ושוויים יותר מעצבים הקיליטה והמתה העדרתי בעצמה רובה ומתארנים באופן מעניין סביב מטפורת המולדת כאישה והאישה כמולדת. הדימוי השגור של הארץ כאישה מופיע כבר בשלב מוקדם של העלילה; העולמים העיראקים משוחחים ביניהם בהתרגשות במטוס בדרכם לישראל וחושפים בדבריהם את החרדות מפני השינוי הקרב. רואבן, אחד הנוסעים, מעלה את החשש העיקרי: "אתה מבין, יא-אבו-שאול, [...] העיקר – בתוך בני-עמי! שווה לכלם. הולך בראש זקוף, אה? אתה יודע מה זה – להיות בחופש...¹⁸ ואחר כך הוא שב ומדגיש: "מתהלים על האדמה... כולה שלך! [...] לא שואלים מני באתומי אביך... אה, איך זה? איך להרגיש את כל זה?", ועונה לו ابو שאול: "כן, יא רואבן, כן... כמו שאתה עומד להיכנס לחדר של אישה חדשה".¹⁹

הdimoi שמציע ابو-שאול אינו סגור וחיד-משמעותי, אלא פתוח לפרשניות שונות. רואבן מעלה בשאלתו שני עניינים מהותיים לקבוצות מייעוט החיות תחת שלטון זר – השתייכות ושוויון. השובתו של ابو-שאול נוגעת אולי לשאלת ההשתייכות, אך לא לשאלת השוויון, שהרי לפי השיח המגדרי, דימוי הארץ לאישה הוא דימוי מכפיף, בלתי שוויוני וכוחני. כניסה של גבר לחדרה של אישה חדשה מבשרת אפוא על קשר שוויוני, אלא דווקא על האפשרויות הגלומות במבנה היחסים הגברית-נשית המסורתית: בעילה ובעלות.

אבל משום שהדים מי פתוח, אפשר לראות בו גם את האופציה ההפוכה: בכניסה לחדרה של אישה חדשה יש משהו חדש, בתול, הנושא בחובו הבטחה לשינוי, ולאו דווקא חזרה על המסורת הישנה.

אלא שהדים הארטוי המחייב של המולדת הנרמז משיכחה זו מתנפץ ב מהרה, ואבוי-שאול, ספוג השפלות ומדוכן, מאבד את מעמדו וכוחתו ומתעוור. בנו הרואה את ערכות מפלתו מסכם: "כלום לא עמד על סף חדרה של אהובתו החדש – נכנס אליה בשונן – ואז הוגפה מהחורי הדלת, והוא מצא את עצמו במחיצתה של מפלצת אדישה".²⁰ בעוד בני הדור המבוגר חווים את המולדת כאישה מסוכת, מציע דוד הצעיר מטפורה הפוכה. כבר בעמודים הפתוחים של הרמן, כאשר דוד נישא באזה"ם אל שדה הקרב, הוא מצין באופן חד-משמעות: "מרגלית – זו הייתה מולדת".²¹ הזמן והמקום הם בעלי חשיבות מהותית: הזמן – יציאה לקרב, בשעה שהמולדה נתונה בסכנה. המקום – הזהל"ם שהוא מיקורוקוסמוס צבאי המיציג את כור ההיתוך הישראלי ב מיטבו. אלו הם מרכיביו של הנרטיב הגברי-הלאומי המובהק – הגבר יוצא להגן על אדמותו המאותית על ידי צבא זה. אבל בתוך תחומי הגברים לעילא של הנרטיב זה, מההדרת מחשבה אחרת המזכיבה את האישה המשנית, מרגלית, אישה בשר ודם, כתחליף למולדת. שתי האופציות הללו שבבסיסו רומן הביכורים של מיכאל יעקובו שינוי עם התפתחות יצירתו. במהלך הדין (בעיקר בדומנים המאוחרים יותר) נראה כי היפוך כיווני המטפורה מצביע על שינוי בתפקידיה ב מבטה היספורי: אין היא באה לבסס את הזיקה בין הגיבור למקום, אלא להפוך – לסלל את האפשרות לייצר זיקה מעין זו, לסלל את עצם המושג מולדת.

את זיקות הזהות של הגיבור המהגר ניתן לארון באמצעות שתי פרדיוגמות נוספת: הפרדיוגמה הקולוניאלית-עדתית, שלפיה המהגר המזרחי כ"אחר" מובהק של הציונות יתנסה למצואו את מקומו ב מדינת הלאום, ולפיכך מאבקו לבסוס מקומו יתקשר לניסיונות להתגבר על המכשול האתני. מערך חשיבה זה מונחה על ידי התרבות הפטリアורכלית ותוצריה – סמלים, משמעותיות, יצוגים ודימויים, ולפיכך הוא מייצג את הסדר הסימבולי. הפרדיוגמה השנית היא הפרדיוגמה של הקונקרטי, המשמי, שモותרת על מיפוי קולוניאלי של העולם, ומכאן גם על תפיסת הלאומיות והמולדת הכרוכה במיפוי זהה. כאן דימוי המפתח הוא של ארץ נטולת פנוטזיה לאומית ושל העתקת רגשות השיכיות והביטיות מן הלאום אל האישה המשנית. באופן מסוים ניתן לקשר פרדיוגמה זו אל המושג סמיוטי,²² שטבעה קרייסטבה, כעומד ביחס עימות עם הסדר הסימבולי.

הפנטזיה הלאומית שדומיננה על ידי חלוצי העליות הראשונות, העמידה הגנה מפני חרדת המיניות ו מפני הסובייקט הנשי בהMRIה אותו באובייקט-הארץ.²³ כך היא הפכה לאומיות גברית. יתרה מזאת, לאומיות זו, שניזונה כאמור מן הדימיון הנוצרי והפנמתי, חייבה גם הפנמה של תפיסות קולוניאליות וڌחית "המזרחיות והפרמייטיביות" שאפיינו את היהודים. מאפיינים אלה של הציונות הלבנה, הגברית והקולוניאלית מדגימים היבט את קשייו של המהגר המזרחי שմבקש למצואו בישראל את ביתו ואת מולדתו. עברו הגבר המזרחי, הפנטזיה הלאומית איננה מגננון הגנה מפני הסירות. ההפך הוא הנכון; בעוד הלאומיות הציונית מבקשת לשקם את הדימיון הגברי הגלותי האשכנזי, היא אינה מביאה מזוזר לגבר

המזרחי, שאנו נפגם בבואו עמה ברגע. ברומן שוויים ושוויים יותר נראה כי הפרדיגמה הקולוניאלית שלטת, למروת שהמספר מצביע על הפתורון המשמי ("מרגלית – זו הייתה מולדת") כבר בתחילת הספר. רק ביצירתיו המאוחרות מיכאל מוטר על פנטזיות הלאומיות לטובת האישה כאישה, ובכך הוא מшиб לגבר המזרחי, שסorus במפגש עם ה"מולדת", את אונו הפגוע. כתחליף לאופציה הלאומית האירופו-מרכזית מוצעת אפוא האופציה הפיזית-הكونקרטית.

ג. שוויים ושוויים יותר – בסבן הלאומית והקונקרטית

ברומן שוויים ושוויים יותר עומדות בפניו דוד שתי אופציות נשיות: מدلין, נערה בגדדית שרהגינה עמו במטוס לישראל וחיה לצד במערבה; ומוגלית, נערה אשכנזיה זהבת שער, בתה של ציורה הגזענית, המתנגדת בתוקף למערכת היחסים הנركמת בין ביתה לדוד. מدلין מסוחרת מן האפזרויות הגלומות בישראל החדש והחופשית ומידוררת עד מהרה בנתיב השמור לנשים במשפחות מתרוקות – היא הופכת לזונה הנתונה לחסדיו של ברון המערבה ולבסוף מוצאת את מותה מידיו. נתיב זה, סטריאוטיפי-מזרחי במידה רבה, מבטא את מעמדה של מدلין כחוליה אבולוציונית שלשה, שאן בכוחה לקדם את מעמדו של דוד הכהן להתקבל ולהיות אורה שווה זכויות. למורת ידידותו עם מدلין ואיבוד בתוליו המהוסס עמה, דוד מבין מהר מאד שהקשר עמה מזיק לו והוא קופט אותו באבו.

לעומת מدلין, מרגלית היא חוליה חזקה ומקדמת ב"שירותת המזון" של הזות הישראלית. אמן גם היא נערת מעבירה ומהגרת, אך היא משתיכת ל"צד הנכון". כמייתו של דוד לרגלית היא כמייתו של השחר הנחות אל הלבן הנשגב ממנו. שוב ושוב הוא מציין את "התכלת הזכה של עיניה"²⁴ ואת "ערפל הפז של שיעורה הבahir".²⁵ כאשר הוא שב מולך ומייע מעבודת יומו, נצמת אליו מרגלית ומבקשת שייחבק אותה: "קפאתי תחתך: איך אוכל להטביע את חותם-ידי על شاملת הלבנה?". אך מרגלית מתעקשת, והוא טומן את פניו המיעועים ב"צחורה-שדייה" בעוד שפתחה נצמדות אל שערו "המפורח".²⁶ בתאיורים אלה מהדדים דברי פאנון על הקשר האורומי בין הגבר הצעבי לאישה הלבנה: "אנו מתחבר אל התרבות הלבנה, אל היפי הלבן, אל הלבן הלבן. בשדייה הלבנים, שידי המשוטות מלטפות, אני הופך לשלי את הציוויליזציה והאצלות הלבנות".²⁷ המתה הקולוניאלי המכתייב את מערכת היחסים ביניהם, מסמן גם את המתה שבין הפיזיות שמייצג השחר (זיעה, עבודה, פיה) ובין הרוחניות שמייצג הלבן. רז יוסף מציג את חוויות הלבן כתוכנות יסוד של העברי החדש, שימושיווותה הן רוחניות וטרנסצנדרנטיות. כך למשל הוא מסביר את הפתיחה המפורסת של משה שMRI "אליך נולד מן הים": "הlideה הרוחנית של הגבריות האשכנזית הטרוסקסואלית מחזקת את הרעיון האמור של הגבר הציוני שהוא בו-זמן נית בעל גוף וחסר גוף, ולכון, בעל גוף לבן, הלידה מן המים נתנת לגבר הציוני האשכנזי היליה קסומה של קדושה נוצרית לבנה (מי טבילה, בריאה), ומיצרת את גוףו כאלה, בסוג של על-אדם, שהוא חופשי בתנועתו, ולכון כבעל שליטה בזמן ובמרחב".²⁸

עוד מזכיר יוסף כי תצורת הגוף הציוני כפי שהוא מוצגת בקורסו מונחת על ידי "אסטטיקת הגוף של התרבות החזותית היוונית העתיקה" ושהחלוצים דימו עצם "לדמיות מתוך המיתולוגיה היוונית".²⁹ אסתטיקה זו מזינה גוף נקי, מעורט חלקית וחלק משער הנבנה על ידי עבודה חולוצית שמייצגת את ניצחון הרוח על החומר. היא שונה תכליות שינוי מן הגוף המזרחי, השחור, המיווע והמלוכך המציג מן התיאור לעיל.

בחירתו של דוד במרגלית היא אפוא בחירה מקדמתה מבחינה מעמדית ולאומית. למראית עין זהו סייפור אהבה רומנטני נסח רומי ויויליה, אך בתשתיית העומק של מערכת היחסים מתפרקת המוטיבציה האבולוציונית המעמדית – דוד השחור, הפיזי נמשך אל הלבן של מרגלית, לבן המייצג את המהות הלאומית החמקמeka שהוא כמו להשתתיק אליה. אלא שחתירתו של דוד לצמרת משתבשת בדיק ברגע שבו אמרוים הדברים לבוא על ניקום השלם: עם הולכת ילו. רגע יצירתו של הילד מתואר כritisval שיש בו מאפיינים דתיים ופוגניים כאחד: "ערפל התאווה נמוג – ותחתיו באה חרדת קודש – כאילו פסענו יחד, יד ביד, אל תוככי היכל, באים לראשונה בתחומה המסתורי של הבריאה. בכל מה שעשינו עכשו נהגנו בטקסיות אלילים, יוצרים ייחדו אל משותף לשניינו, בולדאים אותו בחגיגות".³⁰

מעשה יצירת הילד חורג מעשה הולדה רגיל והופך לمعין בריאה מיתולוגית בראשיתית. תמונה השנאים הפטוסיים יד ביד אל תוככי היכל מהדהת את דבריו של אבו-שאול לראובן שצוטטו קודם, כי הכנסה למולדת כמוות ככינסה לחדרה של אישת חדשה. כאן נדמה כי מתמשחת האופציה השוונית שעלהה מן הדימיוני ונווצרת ברית בין שניים, אשר לכאורה מתחילה בריאה חדשה, גע חדש שיביא לפתרון "הבעיה העדתית". אך התינוק שנולד מנפץ באחת את התקאות הצפונות ברגע מזוכך זה ומציגו באור אירוני: "בשל תעלול-תורשה כלשהו זכה בני במנה כפולה ומכופלת של פיגמנטים החיים – ומיד נחרץ גורלו בעיני ציפורה. לא די שעורו היה שחום – אלא שישיר שחור עיטר את קרכפתו; רעמה דחוסה ונווצצת".³¹

בסיומו של דבר מאבד דוד את מרגלית, המולדת הנכسطת, לטובת גבר אחר, אשכנזי. זאת לאחר תהילך ארוך של הרס עצמי, תוצאת הפנמהה של העמדה השלטת ביחס למזרחים. בשל הרגשותו המתמדת כי הוא איננו ראוי לה, הוא כמעט מגיש אותה על מגש של כסף ליריבו. דוד אוזר כוחות לצאת לקרב נוסף על מולדת זו רק לאחר שהוא זוכה באישור מקור בلتוי צפי עעל "זיכאותו" זו: הוא מחלץ את חבריו הפטועים מן הנגמ"ש הפגוע ועל המעשה. הצל"ש משפר באחת את מעמדו בחברה הישראלית ומפיה בו את העוז להילחם שוב על מרגלית. יש כאן הפנה של שיח הבניית זהותה הציונית בנוסחה הרצליאני, שלפיו היהודי הנשי מאmix דימיוני גברי, המאפשר לו להיכנס אל התרבות הנוצרית ולהשתתף "בפרקיות גבריות כמו דוד-קרב ושרירות צבאי".³² דוד "מתגבר" על מזרחיותו באמצעות פציגתו בקרב, ובכך הוא מוכיה את כשיורתו להפוך לחבר שווה ערך וזכויות בחברה הלבנה הסובבת אותו ואף לשוב ולהילחם על לבה של מרגלית.

ברומן שווים ושווים יותר, שני המאבקים – על האישה כמייצגת של המולדת ועל המולדת ככברת ארץ – כרוכים זה בזה ומשלימים זה את זה. הרומן מסתים בצורה אמביוולנטית, כאשר דוד מקבל תעודה ציל"ש על מעשה הגבורה שלו. לכל אורך המועד הוא מודע לנוכחותה הזהובה והבהירה של מרגלית המכשפת אותו, ובשלב מסוים הוא אומר: "מרגלית הייתה אש",³³ ואת המילה "אשה" הוא מדגיש כמו להמחיש כי כאן מוצג הקונקרטי ואילו הטקס עצמו הוא אקט סימבולי, פטリアכלי, המאפשר לו להיכנס בשער הלאומיות, או לדבריו, ניתן בידו מסמך "הקובע מעיד עלי שהנני אזרח ישראלי". שני הסדרים – שני היסודות – קולונייאליים מכאן והקונקרטיים מכאן – שלובים זה בזה ואינם נפרדים. "האם אני מוחל?" שואל הגיבור בסוף הרומן, ומסיים: "ימים יגידו".³⁴

ד. **ימים נושקים למים – מן הלאומיות אל הקונקרטיות**

ברומן מים נושקים למים התמונה משתנה. רומן זה, שמייכל החל לכתוב בסוף שנות החמשים,³⁵ הושלם רק בראשית שנות האלפיים, בתקופה שמייכל כבר היה סופר מוכר וموערך, בעל מעמד שונה ממעמדו בעבר פרטום שווים ושווים יותר.³⁶ יש משחו מתגעגע ברומן זה. לכאורה מייכל שב ומפתח את הסוגיות שעמדו במרכזו הרומן הקודם, אם כי באופן מעודן יותר. גם כאן יוסף העיראקי הצעיר נלחם על מקומו במולדת החדשת מותק הרגשה عمוקה של נחיתות והשפלת שהוא סופג מן הסביבה הווותיקה. הפרדיגמה העדיתית מסומנת כבר בראשית הרומן, כאשר המספר מגיד את ההבדל בין המהגר המזרחי ובין המהגר המערבי ביחסם למוקם החדש. על יוסף נאמר כי "ימים שבא לישראל השתדל להימנע מלהשתת על כסא פנו יודא שאין עליו חזקה",³⁷ ולעומתו טוביה נטט, ידיו ניצול השואה, "עליה בהחלטה נחושה אל מולדת שהאנושות וההיסטוריה חבות לו".³⁸ לאחר שטיבי נטט קבוע את מקום מושבם על חוף הים, הוא מודיע: "אנחנו לא זים מפה!".³⁹ אמירה זו ממשנית זו חושפת את עמדת הביטחון שלו בוגר להשתיכותו למרחוב החדש.⁴⁰

כמו ברומן שווים ושווים יותר, גם ברומן זה ניצבות בפני הגיבור המהגר, המבוקש לו מולדת, שתי אפשרויות: כיבוש המרחב וכיבוש האישה המdomה למולדת, ושני היבושים נדמים כמשלימים זה את זה. אך דזוקא על רקע הדמיון המבני, בולט השוני: המוטיבציה המניעת את הרומן היא ניפוצה של הפנטזיה הציונית, ובכך של הסדר הקולונייאלי, ובמקומה קידום של הסדר הקונקרטי. נבחן למשל את האופציה של כיבוש המרחב. העובדה שיוסף עובד בשירות המים של המדינה מאפשרת לו לצאת למסעות במרחבי הארץ, ובעיקר בצפון הפראי, לשם מדיות מפלס המים במקורות המים השונים. למותת עמדת היסוד של הגיבור כמהגר המבוקש להתבסס במולדתו החדש, המשע במרחוב איננו מעוצב כمسע לכיבוש המולדת. יתרה מזאת; למותת תיאורי הנוף המרוביים לא נמצא בו שום דימוי נשיא או אורטוי. אין זו ארץ-אישה אלא להפך – מקום גברי, נזיע, הרפטקני. יוסף ואלי פילוסוף יוצאים צוות למדוד את מקורות המים, וכמעט כל מסע מסתים בבחון גבריות מסוון. הם נקלעים לאש משטוללת, לסלרות גשימים והצפות, למיטה וריאות בגבול הסורי. ידידותם של שני הגברים המהגרים מתחילה אל מול הסכנות והופכת לאחוות גבריות:

הסקאות הציגו בעוצמה של ג'יפ קרבוי ובנוחות של מכונית אמריקנית מרוחקת. מרפקו השמאלי של אלין נח על החולון הפתוח. הוא החזק את ההגה בכוונה ובאכבע, סיגריה צבotta בין שפתיו החושניות, ורוח שורביה מנחת את חולצתו ומסעירה את מרבד השער של חזהו. חיווך קלארק גיבבל הנערץ עליו ריחף על פניו, ובלב שוקק האוזן למוסיקה האלוהית שהפיקו הצמיגים הרחבים במאג הטישה על האספלט הכהה ממשן מנועים.⁴¹

ריבוי הדימויים הגבריים המופיעים כאן ואיכותם הسطוראותיפית, כמעט הופכים את התיאור לפרודיה על גבריות. אלא שהרומן כולם אינם מקדים את הפרשנות הפרודית, אלא מעמיד עלילת מסע גברית הרפטקנית. הטבע המתוואר חומר לכיוון עלייתי זה; זהו טبع קשה ופראי המציג אתגרים חזרים ונשנים בפני הגברים. העצמת האון הגברי היונית לשינוי הכוון המסתהמן ברומן זה: מן הסדר הקולוניאלי הלאומי המסדר לסדר הקונקרטי המעצים.

בניגוד ליצירות מן ה'אזור התתישובתי הציוני', אשר מקדשות את הקשיים והסכנות שבמרחב החדש כкор מצף הכרחי בדרך לישראל, המשע במרחב וההתמודדות עם סכנותיו בromeן מוס נושאים לאיןנו מסע כיבוש, אלא מסע של חירות וחוישול הגברים. מיכאל אינו מעצב את המרחב בromeן קמה שאפשר לביתו ולכיריו, כ"ארצנו הקטנטונת והיפה", הוא אף לא מבקש למש בעלות על הארץ בדרכים של מתן הקשר באמצעות המקרה, כנהוג בספרות ההתיישבות. הארץ עבورو היא טבע פראי, ראשית, שיד אדם אינה יכולה בתחום אותו בגבולות. בוינוח עם יעקב, המסלל את דор המיסדים האידאולוגי, הוא מטיח בו:

כלכם מתפקעים מחשיבות עצמית. את ההתנחות שלכם אתם מקשטים באידיאלים. בנים מולדת! גם הנמלים בונות בחירות ובחרוף נפש מוטמת מולדת משלהן. [...] קח, למשל, את אלין פילוסוף. הוא לא קרא לא את ברנרד ולא את ברל צנלסון על הבונד. תראה אותו בשדה. עוקר הרים. צוחל כמו סוס שטוף-סוף הגיע למולדת הטסום. [...] רוב עבורי רשות המים מסכנים את חייהם בגל האתגר והחרות, ולא בגל אידיאלים ואיתותים כמו שלך" [ההדגשה שלי, ב"ש]⁴²

הdimוי שהודגש ממחיש את הויתור על הפנטזיה האידיאולוגית הציונית. הוא מוחזיר לארץ את ארציותה בכך שהוא מדמה אותה ל"מולדת סוסים". אין כאן חלוץ רב פאות ושתוף אידיאולוגיה, אלא פשוט "סוס", העושה את עבדתו מתוך צהלה, סוס ממשי, חזק, רב-און, אשר מתקיים בהרמונייה עם הטבע.

בספר גבולות הרוח מספר מיכאל על יחסו לנוף: "עמדתי מול הר, כמו בן אדם העומד בבית הכנסת ומנהל דושיך עם הנצה. כאשר אדם נצמד לטבע בצורה כזו הוא מתחבר למשהו יותר גדול מפיסת הארץ המוגדרת על ידי גבול מסוים והוא קורא לה מולדת. מבחינה זו המולדת שלי היא כל כדור הארץ. [...] אני אזרוח של כדור הארץ. הטבע הוא חסר גבולות".⁴³

דברים אלה, כמו גם אופני העיצוב של המרחב הישראלי של ראשית המדינה ומגעו של הגיבור עמו, מפיקים ממושג המולדת את משמעוויותיו האינטימיות, הלאומיות והטקסיות. המולדת אינה עוד "ארץ אבות" רוויות פאות של היסטוריה ודם, אלא פיסת טבע נטולת גבולות לאומיים ובועלת משמעויות אוניברסליות, פיסת טבע השיכת לכל אדם. במידה מסוימת יש כאן תפיסה פנתאיסטית של הטבע הנצחי, רב-העצמה, שהאדם הניצב מולו חש את עצמו ומתמלא בה מבלתי התרbullet בפניהם.

כתוכאה משינוי התפיסה של מושג המולדת ביצירה זו, משתנה גם מעמדה של מטפורה האישה כמולדת. עתה נסורת מטפורה זו על ידי דמות משנית בעיליה ועובדת לשוליה. טיבי נמט, חברו של יוסף, ניצול שואה מהונגריה, מבקש להתחנן דוקא עם חברותית אשר תבסס את אחיזתו במקומו. לשאלתו של יוסף הוא מшиб: "אני לא אמן. אצליח כמעט הכל מקרי. אני בכוונה חיפשתי צברית. יהודית היא קלאסה אחרת. היא ישראל הטובה בשבייל"!⁴⁴

עבור יוסף הדרבים סבוכים יותר. גם כאן כמו ברומן הקודם ניצבות בפניו שתי אופציות נשיות, האחת מוגלתה בכל ישותה את המולדת, האחורה את המהות הנשית הקונקרטית. לראשונה הוא פוגש בשתייהן על חוף הים: "הן לא עלו מן המים כי שציפה יוסף, כי אם הופיעו בהליכה לאורך החוף".⁴⁵ זכרו המיתולוגי של אליק שנולד מן הים כמו גם עליתה מן המים של ונוס לבוטיצ'לי מההדים כאן בבירור וקוראים את הופעתן של שתי הנשים לסוגיות היסוד המיתיות של כינון הלאום ויצירת הבן הנבחר – ה怆בר. بد בבד, אזכור זה גם מערער על אותו יסוד: בגין אליק האגדי, שתי הנשים לא עלו מן הים, אלא הופיעו בהליכה. הכנישה של יוסף אל הסיפור הלאומי, המסתומלת על ידי המפגש עם שתי הנשים, היא אפוא כניסה פיזית, מוחשית, בנלית כמעט ומנוגדת לחולטיין לאופי הנוצרי-רווחני של לידת העברי החדש.⁴⁶ כאן מוחחש היפער בין הלידה המיתית-טרנסצנדנטלית של הגבר הציוני אל תוך הלאומיות ובין מאבקו הפיזי, המשמי של הגבר המזרחי להיות חלק מן הלאומיות, אשר בסופו של דבר תתגלם כאישה של ממש ולא כמולדת המודמיינית.

כניסה של יוסף אל הסיפור הלאומי אינה אפוא שחזור של האתוס הציוני אלא היפוכו. שתי הנשים המופיעות יחד מסמלות כאמור שתי אופציות של התערות במרחב: הלאומית והקונקרטית. אינה, ששם הוא למשה קטינה, מסמלת את המולדת המדומינית, את המדינה. הוריה מייצגים את דור המיסדים, מלך הארץ. תחומי עיסוקם מייצגים שני יסודות המציגים לבבו של שיח הלאום הציוני: האב, יעקב גולן, הוא איש ביטחון בכיר המעוררת בסודותיה של המדינה והמושך בחוטוי הנגגה; האם, חנה, היא מרצה להיסטוריה.⁴⁷ כמו המדינה, קטינה היא קטינה, פגעה ונזקפת להגנה. שם החיבה שניתן לה – אינה – מסמל את גורלה ברומן, את איננה. בשלב מסוים אינה נעלמת באופן מסתורי, והחיפושים אחריה אינם מעלים דבר.⁴⁸ השיחה הבאה בין יוסף ובין פרופסור תמהוני, שהייתה כנראה עד להיעלמותה, מדגישה את הקשר ביןה ובין המולדת: "העלמה", אמר, 'העלמה הנהה...'
 שאלתי אותו אם ראה אותה נכנסת למים. אז התרbullet אצלם הכל, והוא אמר שאנו חנו עדיין לא כשרים לנחל מדינה, ולכן דחלה פרופ' אלברט איינשטיין את הצעה להיות נשיין המדינה שלנו".⁴⁹ היעלמותה של אינה נקשר אףו לסופה של המדינה, לפשיטת רגל של

המושג "מולדת". אין זה מפתיע שהיעלמאותה מארגנת מחדש את קשרי הדמויות ברומן ומסיטה אותן לכיוונים חדשים כפי שיתואר בהמשך.

האופציה הנשית השנייה שניצבת בפני יוסף היא סמדר, חברתה של אינה ודמות ניגודית לה – תמרה, בעלת ביטחון, שופעת חיוניות וחום, ובעיקר פוריה. הריונה הוא אחד הדברים הראשונים שמושכים את תשומת לבו של יוסף בפגשם הראשון. "היא הייתה תמרה וחיכתה טובעני ממש כמו האור הלבן השפוך על פניהים מאחריה. רעotta [קティנה] הייתה זעורהית".⁵⁰ יוסף מביט בה כמהופנט וצחוקה הקצר מעורר בו את זכר אהובת נעריו שנותרה בוגדת:

לא היה שום דמיון בין האדמנית לבין פלורנס, ובכל זאת עוררה בו האדמנית את אורה התחיה השלווה והמתוקה שניעורה בו כשפגש להאונה את נעורה. פלורנס לבשה אז שמלה שופעת תחרה שלגית, וזו עטה בגדיים מיזוע ומכותם בחול אס, פלורנס הייתה בישנית ואילו זו פסעה לקראותם [...] בבטחה של אישת הרגילה להלך בין גברים. דוקא כשהנחו לצעע עפערפי והעולם נעלם מאחוריהם מסך אדרם, דוקא אז תפס שמכתו קלט משחו ובשיבות [...] מתחת לבגדיהם של האישה היפה הסתמנה כרס קטנה, עגולה להפליא, שאין לטעות בה. כשפקח את עיניו לא יכול היה שלא למקד את מבטו בכוס העונגה.⁵¹

סמדר האדמנית, הטבעית והפורייה מעוררת בו משיכה מידית, והופעתה מזכירה לו את אהבת נעריו הבלתי למרות השוני המובהק בין השתיים: סמדר מתוארת במלוא המוחשיות – מיזעת, מכוחמת בחול אס,⁵² ואילו פלורנס נקשרת לזכרון ענוג כ"תחרה שלגית". בעוד מגעו עם אינה מסמל את המאבק על השתייכות לאומית, סמדר היא ייצוג של הקדמ-לאומי, ובהתאמתה – של הסמיוטי. יציגיה ברומן נקשרים לפריזן, לחיות, להנקה. היא שמחזירה את אינה לחיים בימים הקשיים לאחר שנאנסה. יעקב, אביה של אינה, מסביר כי "הריגשנו שהוא מניקה את הילדה במשהו שאנו חנו לא יכולנו לתת לה".⁵³ יחסיו של יוסף עם שתי הנשים ברומן מתוים אפוא את המהלך המרתך שעוברת דמותו מן הלאומי אל המשמי.

למרות שיוסף נמשך לסמדר הוא מוצא את עצמו מתחנן עם אינה כמעט בעל כורחו. יחסיו עם אינה כופפים לפירדigma העודתית-לאומית. כמו ברומן שווים ושוויים יותר, יוסף המהגר המזרחי, חסר הביטחון והמעמד בארץ החדש, אינו יכול אלא להסתפק באינה המפוזחת שיחיוסה המשפחתי עשויה לחזק את מעמדו המעוורער. יחסיו כלפי אמביולנטי, אין זו משיכה של גבר לאישה, אלא חמלת כל ציפור מצועה. מערכת היחסים בינויהם בראשית הרומן מלאה בדים מיניים הנקשרים לינקות, לבתוilon. כך, למשל, המפגש הזוגי הראשוני שלהם כולל שוטטות לילית שבה אינה המפוזחת מבקשת להקפיד על מסלול מואר; לימים ייכנה יוסף את המסלול שבו טילו "שביל ההלב".⁵⁴ בהמשך מסכם המספר את מפגשיהם: "כחמישה שבועות ינקו הוא וקティנה מאורתה של חיפה".⁵⁵ לאחר נישואיהם מתואר בitem כבית לבן ובתוליה: "הוא פסע יחר על הרצפה החדש, פנה אל המטבח הלבן החדש והציג אש כחולה ראשונה בכיריים הבלתיים. כל חפץ שנגע בו היה כחדש אותו. רק בוגפה של

איינה לא נגע".⁵⁶ זכייתו של יוסף באינה היא זכייה מופוקפת: הוא איינו מקבל את ברכותם של הורה, וחיהם יחד עומדים בצלו של סוד מעברה, סוד שאינו מאפשר להם למשש את יחסיהם. באופן מפתיע, אך כמעט מתבקש, נעלמת אינה בצורה מסורתית כשהיא נושאת ברוחמה את ילדו של יוסף. היעלמות זו, בדיק במחציתו של הרומן, מארגנת מחדש את מערכות היחסים המתוארות ומבססת את התקדמות העלילה על הפרדיגמה הקונקרטית ולא על המתח העדתי-לאומי.

בימים הראשונים להיעלמות של אינה מופנה החשד כלפי יוסף, ואף נרמז באחד העיתונים על קשר בין מזרחיותו לבין המעשה הנפשע.⁵⁷ תקופה זו היא בעצם תקופה ביןיהם של מיזוג חדש של מערכת היחסים הטעונה בין שני הגברים – יעקב ו יוסף. הרמזה המקרהית העולה משמותיהם של השניהם זוכה עתה למימוש, עם שההתגששות המילולית ביניהם, החשדות ההדדיים והעימונותם הישיריים הופכים לאט לאט לקשר בין אב ובנו הנבחה. קשר זה יכול להתמשח אך ורק בזכות היעלמותה של אינה, היעלמות אשר מחייבת לחושף את הסוד שהעיק על חייה ועל חייו משפחתה. לאחר התהמכוויות וחזרות ונשנות, יעקב חייב להתמודד עם אמת שהודקה שנים רבות, אמת הנוגעת לבתו ברובד הגלוי אך גם ובעיקר נוגעת, ברובד הסימבולי, לתפיסט המדינה והלאום.

יעקב מסדר לישע כי אינה נאנשה שוב ושוב על ידי מפקדה בצבא, קצין צער וمبرיק, צבר שגדל לתפארת בחיק הצינוות ואשר התגלה לפטע כמפלצת אכזרית. כאשר יעקב גילה מה עולל הקצין לבתו, הוא נסע לבסיס עם "רצח בלב".⁵⁸ אבל גם בתוך להבות הכאב, הוא מסביר לישע, עמדו נגד עניינו שיקולים של אחריות לאומית. בשעה שהוא פורש את הסיפור בפני יוסף נחשפת התפקידו המרה מן הדרך שסללו הוא וחבריו לבנייהם:

לא מזמן יצאנו ממלחמתה נוראה. הייתה מוקף אבות שהקרכבו את בנייהם. במלחמה ההיא מתהנו את עצמנו עד הגיד האחרון בנפשנו ובגוףנו, כדי שלא תתרחש שואה נוספת ודווקא בארץ חלומותינו. תמיד ראיתי ענייני רוחוי את שרידים העם קופצים לים אל סירות הצללה. אבל כמה תינוקות ונשים יצילחו לקפוץ? והערבים כבר שרו שירים על הסיבוב השני. זה"ל הוא לא סתם צבא בשבלינו. הוא החומה המפרידה בין חיים למות. לכן טיפחנו את המיתוסים. נתנו את הטנים והמטושים והרוכבים לילדיים, ואמרנו להם, תראו לאיזה שיאי גבורה הגיעו הבוחרים שהיו לפניכם. הגבר שאנגס את הילדה שלו יוכל היה לחיות כרזה לימות הזה, גם בצורתו וגם בהישגיו בשדות הקרב. בחירוף נשח ציל במלחמה ובפערות התגמול מעבר לגבול רבים מהיליו. נפצע כמה פעמים. קיבל עיטורים מרשיימים.⁵⁹

הרהורים אלה הם תולדה של ההתגשות בין האתוס הלאומי ובין הסיפור האיש. יעקב מנסה להבין מה השתבש בחינוך הלאומי שהנהיל דור המייסדים לבניו. דור הבנים גדל על תודעת הקרבן והשואה ולמד לראות בערבים את ממשיכי הנאצים. אלא שתודעת הקרבן, שנועדה לשמר על העם מפני חורבן נסף, הפכה את בני הדור הצעיר למפלצות אוטומות רגש ורצחניות. נאמן לערכיו האחוריים הלאומי ויתר יעקב על דף הנקמה ושילוח את המפקד הצעיר לגולות אמריקה תוך שהוא מחלץ ממנה את ההבטחה שלא ייצור עוד קשר

עם בתו. אבל האיש המשיך לתקוף בדרכים סמיות – שיחות טלפון עלומות באישון לילה, מעקב טורפני, ולבסוף היעלמותה ההיסטורית של אינה שהייתה נקמתו الأخيرة.

חשבון הנפש של יעקב חושף את כשליו של הסדר הלאומי ויוצר השוואה מובלעת בין התוצאות המזועינות של הלאומנים הנאצית בגרמניה ובין תוצריו של אותו סדר בישראל הצעירה. הרשותה של קרבן ותוקפן על רקע של חשיבה לאומית המדירה מתוכה את ה"אחרים" (ערבים, מזרחים), אינה מביאה אלא לפגיעה עצמית. רואוי להציג כי דמותו של המפקד, המיצג את הצבא הפגום או את הצבא השחכיב, אינה יהידה מסוימת ברומן. מוטיב זה מתגלל בדמויות נספנות. כך, למשל, בני, בעלה של סמדר, מתואר בקאהה דרך נקודת מבטו של יוסף כ"התגלמות הגבר הבלונדי [...]" שבעיניו מתנוצצת נחישות י לדותית תמה של לוחם פלמ"ח אגדי, מלך הארץ.⁶⁰ והנה מתברר שבוי הוא עקר, ואשתו מבקשת לה דוקא את זרעו הפורה של יוסף. גם אחיה של סמדר, שירותה ביחידות עליית בצבא, מיצג מושאי-חפץ אגדי ובלתי מושג עבור בני תמורה פשוטים כמו יוסף וחבריו.⁶¹ אבל כאשר פוגש בו יוסף, הוא מזהה את הסדים בדמויות הנשגבת, את האטימות והניתוק הרגשי: "הוא שתק את שתיקת הבודאים שהמדבר סוגר על בידותם האוטומה. יוסף הכיר את המבט הזה. האיש היה מעבר לכל. [...]. פניו הביעו קוצר רוח של ברנשימים שהחיכים נראים להם כמתלה תפלה".⁶² "מלך הארץ" מסתמן אפוא אפשרות עקרה וקחת-ירגש, אשר במשמעותה הבוטה ביותר היא מפלצת רצחנית. דוקא מי שאמור להבטיח את שלומה של המדינה, הוא שפוגע בה יותר.

היעלמותה של אינה והאכזבה מן האתוס הצבאי מאפשרים לע יעקב ויוסף להתקרב. יוסף, שעד כה נתפס כגורם זר, כמעט עזין, במרקם היחסים המשפחתי/לאומי, מסתמן עתה כבן המועד.⁶³ התנפצות המתח הלאומי בין יעקב ויוסף וההתקרבות הפיזית והרגשית ביניהם, מתבטאות במעמד הסיום של הרומן. יוסף נלכד במבנה בטון אותו על הגבול הסורי. כאן, על סף המות, מודגשים אך ורק האלמנטים הפיזיים של הקיום האנושי – הבן שסמדר ילה מזרעו, המכילה אל יעקב, שלאילו הוא דורש שיקחו אותו לאחר החילוץ, למרות המרחק שעולול להמיתו – "הוא האמין שאם יגיע אליו בעודו בחים, הוא יחיה".⁶⁴ ההיאחזות במשמי מתבטאת גם בתיאורו של יוסף, השורי בתוכך מצע של מים מרופשים וטין רך⁶⁵ שעושו להתרפרש כמו ערש רחמי, מאיים ומהיה כאחד (יוסף מוצץ את המטפחת שהוא טובל במים הללו כדי להחיות את עצמו). הפרק המסיים מעיצים וմבוסס אפוא את הסדר הקונקרטי-סמיוטי ומליט את קשיי הקיום הבסיסיים: את קשרי האבהות, את האימהות השופעת והטבעית,⁶⁶ את הרחמיות ואת חרדת המות המשי. בכך נדחית המחשבה הלאומית לטובת סדר חברתי ראשוני נטול גבולות ועדות.

ה. עיידה – "יא בילאדי, יא עידאת"

המהלך שהציג לעיל, לפיו מיכאל מוותר על הסדר הלאומי לטובת הסדר הקונקרטי, מקבל ביטוי מועצם ברומן עיידה. ברומן זה עוקב מיכאל אחר זכי דאי, היהודי האחרון בברגנד, אשר נאלץ להתמודד בערוב ימיו עם שאלות נוקבות של מוסר ולאום. שאלות

אליה מתפרקות אל דלתו לאחר שוגף אישה פצועה הוטל על ספה. האישה, שמתברר כי היא פלייה כורדייה שחוותה התעללות ונזרקה לחצרו כדי למות בה, פורעת את דפוסי חייו הנוחים ומאלצת אותו להכירע בשאלות מהותיות.

לכארה רומן זה חורג מן הדיון שלנו. הוא אינו מתרחש במדינת ישראל ואינו מתאר את דרכו המורכבת של המהגר אל תחוות ההשתיקות אל המולדת החדשיה-הישנה. אדרבה, מרחיב התההשות הוא המולדת המשנית, שבה נולד זכי ובה הגיעו לגבורות. ובכל זאת דומה כי ההתפתחות המתווארת כאן מחזקת את המסקנות שהעלית לייל.

מייכאל כמו בוחן את האפשרות האחרת, את הדרך שלא ננקטה: מה היה אילו גיבورو לא היגר לישראל אלא נשאר בגדד, במרחב הסוציאו-תרבותי שבו גדל. המפגש עם עמידה המתה/ויה מאלץ את דאלי (ודרכו אף את מייכאל) לבחון מחדש את יחסיו עם מולדתו האהובה עיראק. עמידה הוכרדית מייצגת את الآخر האוטו-טיטיבי בעיראק הנשלטת על ידי המשטר הקיצוני וושאנה הזרים, שם שם זכי היהודי הוא אחר מובהק בעיני משטר זה. אך כעבור שנים ארוכות של ח'י זיקית שבהן זכי מסגל עצמו לתנאי המשטר (המגולם על ידי דמותו של בכיר במוחברת) – השירות החשאי היראקי – נזאר אל סייד) במחير יותר על נאמנות לעצמו ולמציאות⁶⁷, נניסתה לחזור לשיעידה הפליטה מהיבשת אותה לחתמודד ביתר שאותם שאלות הקשורות ללאומיות, לאחרות ולהשתיקות למולדת.

nocחותה של עמידה חושפת את הדברים שבחר להתעלם מהם – את אכזריות המשטר, את חוסר הסובלנות כלפי الآخر, ובעיקר את שברירותו מעמדו במולדת שחשב שהיא שלו. יחסיו עם עמידה, המהווים שחוור ותיكون של יחסיו עם נור, אהובת נעריו שנמקה בכלל בעוון מאבקה בשלטון, מעוררים בו מחדש את הביקורת והעכימות שאבדו עם מותה של נור. בדומה ליעקב, שעם היעלמותה והירצחה של בתו נפקחות עיניו לדאות את מחדלי הלאומיות, כך גם מודעותיו של זכי מתעוררת למראה גופה המחולל של עמידה. לאחר תהליך ארוך ומיסיר של התפכחות, נאלץ זכי דאלי לגלות מולדתו. בזאתו מעיראק, בפרק החותם את הרומן, תוך שהוא מתבונן בעמידה היושבת לצדיו במטוס, פולחת אותו באחת הבנה שעוזב הוא את מולדתו לנצח, אך בה-בעת עולה בו המחשבה כי "אפשר שהמולדת המשנית הקרה מכל היא האישה שאתה אוהב".⁶⁸ את תובנותיו זו מאשׁ זיכריןILDOT רב-עכמתה: "בקור הבגדאדי העז היה מדווש אל בית הספר בגרוטאה של אופניים שרכש בדמי הכס שלו, מעיניו זלגו דמעות מלחמת הרוח והכפור, ובאושר נערותו היה שר ומצווח בעורקי צוואר מותחים, 'יא בילאדי, 'יא בילאדי'".⁶⁹

עם שהוא שב ושוקע בשינה, מתחלפת קריית אהבה זו לארצו במלמול "יא עמידתי, 'יא עמידתי" – קרייה המzieבה את עמידה במקומה של המולדת ומחזירה אותו אל הדיון שבו נפתח מאמר זה, ואל דבריו של דוד ברומן שוים ושותם יותר: "מרגלית – זו הייתה מולדתית".

בעוד ברומן הראשון, שוים ושותם יותר, המחבר המובלע פושט על שתי השעיפים ומציג

עמדת קונפליקטואלית בשאלת הזיקה אל המקום, הרומן האחרון, עזידה, מבסס עמדה מפוכחת וחותפה מأسلיות. אין ספק שההבדל המהותי בין שני הרומנים נועד בשינוי של בגיבור ובשינוי הסטטוס הגלי והמעמדי שלו בחברה. בעוד ברומן שוורים ושותים יותר מדבר בענור/גבר צעיר שעובר תהליך התגברות המלווה תסכולים וניסיון להבין את מקומו בחברה החדשה, ברומן עזידה מדובר באדם מבוגר וחולה שambilן, אולי מאוחר מדי, שהקריב את חייו על מזבח מושג השווה של "מולדת". אין זה מפתיע אם כך שהספר מסתiens בתשובתו של كامل לאצאי השואל אותו איזו עיר הם רואים מן המtos: "מהגoba הזה", אומר كامل, 'כל הערים נעשה דומות זו לזו... כולם, כל הערים נואות צללות אפרות הפזרות על פני הארץ'.⁷⁰

דבריו של كامل מדגימים את המעבר מן הסמלי – שם הפרט של העיר כמתן זהות ומשמעותו, אל המוחשי – אוין שהוא תרשימים טופוגרפי נטול זהות לאומית, חלק מן הטבע הכלול. לא רק ההגירה מייצרת שבר בלבתי ניתן לאיחוי בזהותו של המהגר ומפקעה אותו מכל הקשר מולדת, גם מושג המולדת עצמו מוטל בספק. בעוד הנער הצער יכול לעזוק בגרון ניחר שריר אהבה ונאמנות למולדת המדומינית, האיש שבע הימים מבין כי הנחמה המצואה באישה אהובה היא-היא המולדת המשנית. היא הבית.

אוניברסיטת בן-גוריון בנגב והמכללה האקדמית אהוה

הערות

- 1 דניאל בוארין, "נשף המסיכות הקולוניאלי: ציונות, מגדר, חיקוי", תיאוריה וביקורת 11 (1997), עמ' 144-123.
- 2 שם, עמ' 125.
- 3 שם, עמ' 126.
- 4 רחל אלבום-דרור, "האישה הציונית האידאלית", יעל עצמן (עורכת), התשמען קולי? ייצוגים של נשים בתרבות הישראלית, תל אביב וירושלים: הקיבוץ המאוחד ומכון זן ליר, 2001, עמ' 115-95.
- 5 שם, עמ' 110. ראו גם: מיכאל גלווזמן, הגוף הציוני, לאומיות, מגדר ומיניות בספרותה עברית החדשה, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 2007.
- 6 אותה מטפורה משמשת באופן שונה וחתרני בשירתן של משורות מתוקפת המדינה, כפי שהראתה חמוTEL צמיר: "המטפורה של הארץ-אישה ממלאת תפקי' חשב [...] בלב שירתן ונוכחת בה בಗילומים שונים, כנקודה מוצאה שלחן וככורץ מרכז שלחן לכינון הפתואטיקה והסובייקטיביות שלחן". חמוTEL צמיר, בשם הנעף: לאומיות, מגדר וסובייקטיביות בשירה הישראלית בשנות החמישים והששים, ירושלים ובאר שבע: כתר ומכוון הקשרים, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, 2006. עמ' 141.
- 7 באוטופיות הציוניות שבחנה אלבום-דרור, הדרמה נתפסת כאם וכאהות, ואילו בספרות הארץישראלית ההתישבותית, ובעיקר בו של העליה השנייה והשלישית, מתבוסס הרימוי של הדרמה כאהותה. דימוי זה מתקיים בעיקר בספרות המכונה 'זרנית' בתקופה היא. ראו גרשון שקר, "ז'אנר ואנטי-ז'אנר בארץ-ישראל", הספרות העברית 1880-1980, כ: בארץ ובתפוצה,

תל אביב וירושלים: כתר והקבוץ המאוחד, 1983, עמ' 13-154. ראו עוד, יגאל שורץ, "מה שרואים מכאן לא רואים מכם, אבל גם להפוך: סיפורת העליה השנייה משתי פרספקטיבות היסטוריות", מה שרואים מכאן, אור יהודה: דבר, 2005, עמ' 125-147.

8 קטגוריה זו תפוחה במהלך הדיון.

9 دولי בין-חביב, "מגדר ועדה בספריה המערבה של סמי מיכאל", תיאוריה וביקורת 20 (2002), עמ' 258-243.

10 שם, עמ' 257.

11 גברים בעלי און מיני בראיה התייחסים אל מיניותם באופן טבעי מותאים למיכאל ברומן ויקטוריה (סמי מיכאל, ויקטוריה, תל אביב: עט עובד, 1993).

12 בהזדמנויות שונות (כנס סמי מיכאל, אוניברסיטת בן גוריון 10/12/2008; ערוץ לבבוד צאתו לאור של הרמן עמידה 19/2/2009) התיחס שורץ גאל לנושאים המיניים של גיבוריו של סמי מיכאל. שורץ טוען כי היחס למין בספרות העברית הוא יחס אידיאלי, כשל נערים בגיל ההתבגרות, ואילו יצירתו של מיכאל הכניטה בספרות העברית תיאורי מיניות בשלים ונטולי מבותת מתבגרים.

13 על המפגש הקולוני-אליפטי בין מזרחים לאשכנזים, ראו בתייה שמעוני, נל סך הגאולה: סיפור המערבה דור ראשון ושני, אור יהודה ובער שבע: דבר ומכון הקשדים, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, 2008. על ייצוגו המזרחי כński, ראו: דרור משען, "מולדת אבודה – על עיצוב המזרחיות ועל תפקידיה ברומן 'התגנות יהדים' ליהושע קנו", מכאן ג (2002), עמ' 61-47.

14 סמי מיכאל, שווים ושוויים יותר, תל אביב: בוסתן, 1974.

15 סמי מיכאל, מים ונשקים למים, תל אביב: עט עובד, 2001.

16 סמי מיכאל, נאידה, אור יהודה: כנרת זמורה-ביתן, 2008.

17 בדין של צמיר אין הבחנה בין שתי האפשרויות המוצגות כאן: "היא [האישה] מומתת לדמי או לסמל – היא מסמלת את הארץ ואת האומה, והן מודמות לה (רוח האומה, אמא אדרה, אלה וכו') – וואז מיניותה מגiesta ומונכסת לאומה, כלומר לאמהות". (צמיר, הערכה 6 לעיל, עמ' 103).

18 מיכאל, שווים ושוויים יותר, הערכה 14 לעיל, עמ' 17.

19 שם, ההדגשה במקור.

20 שם, עמ' 21.

21 שם, עמ' 10.

22 החוויה הסמיוטית היא חוויה פה-משפטית, אמיהית, הנקשרת לשלב שלפני קבלת חוק האב. היא מאופיינת בערכיהם חומריים כמו מקטב, צלילים וטונים בשפה. שלב זה הוא פרי המגן הראשמי והחווני עם האם. כאן מושאל המשוגג לצורך ארגון האיכויות (אמיה/חומרית/קונקרטי לעומת אבהי/סימבולי) של שתי הפרדיגמות המוצעות.

23 תפיסתו של לאקאן את הפנטזיה ותפקידה מעניינת בהקשר זה. לאקאן רואה בפנטזיה המינית (או הפנטזמה) דרך להtagבר על החסר שנוצר עם הכניסה של הסובייקט אל השפה. במעבר בין המשי לסמלי, אנו מארבים את הממשות, את החוויה שאינה ממומשת בשפה. אברון זה הוא החרס, סירוס שאין אחריו הרמונייה. הפנטזיה היא הדרך שבה האדם מגונן על עצמו מפני סירוס, מפני החסר באחר, והוא המאפשרת לסובייקט לקיים את האיווי שלו. ראו: דילן אוננס, מילון מבואו לפסיכואנליזה לאקאניאנית, מאנגלית: דבי אילון, תל אביב: רסלינג, 2005.

24 מיכאל, שוים ושוויים יותר, הערת 14 לעיל, עמ' 51.

25 שם, עמ' 52.

26 שם, עמ' 96.

27 פרנץ פנו, נור שחוור, מסכות לבנות, מצרפתית: תמר קפלנסקי, תל אביב: מעריב, 2004, עמ' 49.

28 רז יוסף, "מסומנים: ההבנה של הלבן האשכנזי בקולנוע היהודי", גיאל נורי (עורך), חזות מודרנית: הווה הנע בסבך עברו העברי, תל אביב: בבל, 2004, עמ' 128-152.

29 שם, עמ' 130.

30 מיכאל, שוים ושוויים יותר, הערת 14 לעיל, עמ' 198, ההדגשה במקור.

31 שם, עמ' 211.

32 ראו הערת 1 לעיל.

33 מיכאל, שוים ושוויים יותר, הערת 14 לעיל, עמ' 253.

34 שם, עמ' 254.

35 Nancy E. Berg, "Kissing Water", *More and More Equal: The Literary Works of Sami Michael*, Maryland: Lexington Books, 2005, pp. 163-174

36 הרומן שוים ושוויים יותר "עורר מהמה אדריה" כפי שמספר מיכאל לרובייך רוזנבל בספרו גבולות הרוח. הציגת "ישראל השניה" והיחס הגזעני של המסדר האשכנזי לעולי ארץות המזרח עוררו זעם בקרב הציבור והתנגדות עזה לספר (סמי מיכאל, גבולות הרוח: שיחות עם רוביק רוזנבל, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 2000, עמ' 59). כאשר יצא לאור מים נושקים למים כבר זכה מיכאל למספר פרסים על יצירותו ולתואר דוקטור לשם כבוד משתי אוניברסיטאות בארץ, ונבחר לנשיא האגודה לזכויות האזרח ב-2001.

37 מיכאל, מים נושקים למים, הערת 15 לעיל, עמ' 14.

38 שם. הבדלי העמדות בין יוסף וטבי מקבלים ממשנה תוקף בהמשך הפרק, כאשר מופיעות שתי נערות ותובעות לרשותן את המקום. נאמר כי "יוסף נהג כמסיג גובל וככבר נען את כפות רגליו באדרמה על מנת לקום" ואילו טבי נמט "לא היה נכון לויתורים" (שם, עמ' 16).

39 שם, שם.

40 ראיו לציין כי עיצוב זה של דמות ניצול השואה אינו עולה בקנה אחד עם הידוע לנו על אופן קלייטם של פלייטים אלה. בחברה הישראלית של קום המדינה, גם ניצולי השואה זכו ליחס מולול כמו שהלכו צאן לטבח וכמי שהיבסו לישראל המתחדשת את רוחות הרפאים של הגלוות (ראו למשל: חנה יבלונקה, "תודעת השואה כగורם מעצב וחות", צבי צמרת וחנה יבלונקה (עורכים), העשור השני תש"י-תש"כ"ח, ירושלים: יד יצחק בן צבי, 2000, עמ' 149-166; תום שגב, המילון השבוני: הישראלים והשואה, ירושלים: כתר, 1992). יתר על כן, מיכאל עצמו מציב על כך בראיון שהתקיים לאחר צאתו של הספר לאור: "היום עומשים מהשואה הצעירה והוניה יבלונקה (עורכים), כל-כך נבזים כלפי ניצול השואה, התייחסות של היישוב היהודי הווילודית, אבל אז היו עוד זהב אל מול התייחסות אליהם" (אמירה למ", "מדדתי את גבולות המות", ידיעות אחרונות, 7/9/2001, עמ' 32). העובדה שדמותו של נמט מעוצבת כבעלת ביטחון במעמדתה ובמקוםיה, עשויה להתפרש כתובנה שמקורה בהתבוננות רטוטספקטיבית על האירועים. במילים אחרות, כתיבת הרמן בשנות האלפיים כבר מיליה את התהפטות האזהרת ביחס לניצולי השאה. אפשרות אחרת היא שעיצוב זה מדגיש את יחסיות המבט של מהגר המזרחי, אשר תופס את מעמדו בתחום ההיררכיה של החברה הישראלית כמעמד מוחלט שאינו מביא בחשבון מודדים אחרים.

41 מיכאל, מים נושקים למים, הערה 15 לעיל, עמ' 125.

42 שם, עמ' 203.

43 מיכאל, גבולות הרוח, הערה 36 לעיל, עמ' 182.

44 מיכאל, מים נושקים למים, הערה 15 לעיל, עמ' 204.

45 שם, עמ' 14.

46 ראו פרשנותו של רוז יוסף, הערה 28 לעיל.

47 בפגש הראשון בין יוסף ובין הוריה של אינה, המשפחה חוגגת את צאתו לאור של ספרה של האם על התקופה הביזנטית בארץ ישראל. (מים נושקים למים, הערה 15 לעיל, עמ' 38).

48 על אינה אומר מיכאל ברייאון לאמריה למ' (הערה 23 לעיל, עמ' 112): "רק אחרי שגמרתי לכתוב, הגיעתי למסקנה שניinci בעצם רומו על מה שהוא שנעלם ומסמל יותר מכל את ארץ ישראל היפה, הנחמדה. רציתי לבנות דמות אשה כאוהה ישראלי הקטנה, היפה, שכולם מתגעגעים אליה. ונס אני, שלא הייתה בטוחה שאני אוהב אותה, מוצא עצמי מתגעגע".

49 מיכאל, מים נושקים למים, הערה 15 לעיל, עמ' 219.

50 שם, עמ' 15.

51 שם, שם.

52 תיאורה מזכיר את תיאורי הפיזיים של דוד המפוחה והמיוזע לאחר יום עבודה ברומן שווים ושווים יותר.

53 מיכאל, מים נושקים למים, הערה 15 לעיל, עמ' 285.

54 שם, עמ' 24.

55 שם, עמ' 35, (ההדגשה שלי, ב"ש).

56 שם, עמ' .75.

57 שם, עמ' .230.

58 שם, עמ' .281.

59 שם, עמ' .281.

60 שם, עמ' .354.

61 הציגות הבא מודגש את היבט המיתי והפלאי של דמותו: "אלי פילוסוף סיפר על האהזה בהערכתה כמעט מיסתית, כאילו היה יוצר עליון שקס לתחיה מדי בוקר לאחר מיתה וראית. [...] אלי עצמו, יוסף הם יוצרים סטמיים לעומת האלים הללו הפורצים בחושך את הגבולות ומחוללים בחשיי מעלי גבורה מצמרדים שהשתיקה יפה להם" שם, עמ' (365-364).

62 שם, עמ' .387.

63 מעידה על כך גם הרמיזה המקורית המקופלת בשמות הדמויות.

64 מיכאל, מים נושקים למים, הערה 15 לעיל, עמ' 402.

65 שם, עמ' .400.

66 סמדר הנשואה לבני העקר מביאה לעולם ילדים מגברים שונים לפי בחירתה, בהסתמכו של בעל. נתן זה מהоказ את ראיית העלים הפה-טסמבולית שמקודמת בטקסט, לאמר: לא רק הערכים הלאומיים נדחים כאן, גם ערכיהם חברתיים כגון קדושת הנישואים. סמדר פועלת על פי חוק הטבע ולא על פי חוקים חברתיים.

67 כך למשל מציג המספר את הקריירה שלו באירוניה: "הקריירה שלו בטלוויזיה ובעיתונות הייתה

נתונה בסכנה, אף שזה כבר קנה לו מוניטין ורוב הצופים והקוראים לא זיהו אותו כיהורי, לפיו שכתבותיו היו שיר הלל לארץ שבניה טבחו זה בזה – כורדים, ערבים, מוסלמים, נוצרים, יהודים, שיעים, סונים, אשוריים, יודים, קצינים אристוקרטים מימי הפהר של האימפריה העותמאנית ויחפניהם מזוי רעב מביצות הדרום" (עאיידה, הערה 16 לעיל, עמ' 24).

שם, עמ' 267. 68

שם, שם. 69

שם, עמ' 269. 70